

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ДЕСТАЛІНІЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР
У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала:

здобувачка II курсу 07-241М групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Недова Вікторія Вікторівна

Керівниця

кандидатка історичних наук,
доцентка Кузовова Н.М.

Рецензент

кандидат історичних наук,
доцент Макієнко О.А.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ1. Історіографія та джерельна база дослідження	7
1.1 Історіографія та стан наукової розробки проблеми.....	7
1.2 Джерельна база дослідження.....	11
РОЗДІЛ2.Десталінізація в Українській РСР	15
2.1 Зміни у суспільно-політичному становищі республіки.....	15
2.2 Спроби реформування економіки.....	20
2.3Поява опозиційного руху в Україні.....	23
РОЗДІЛ3. Особливості вивчення процесів десталінізації у шкільному курсі історії	27
3.1 Методика викладання проблем десталінізації в Українській РСР у сучасній українській школі.....	27
3.2 Розробка уроку на тему: «Феномен українського шістдесятництва».....	30
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	43
ДОДАТКИ	
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача освіти ХДУ	49

ВСТУП

Актуальність. Сучасна Україна кров'ю пише свою новітню історію, витоки якої вбачаємо у тому числі у періодові радянського панування на українських землях.

Період десталінізації досить показовий для радянщини – наче і визнали антигуманні злочини Й. Сталіна, але повністю дистанціювали від них весь радянський тоталітарний режим, пояснюючи їх лише деспотизмом та рисами характеру одного лише диктатора. Натомість, сучасна історична наука, має змінити акценти та дати однозначну відповідь про причини репресивної політики та геноциду українців та про причини замовчування масштабів цих злочинів у період правління М. Хрущова.

Більше того, сучасна риторика російської преси та подекуди громадськості натякає на позитивні риси характеру Й. Сталіна, звідусіль лунають фраз «Сталіна на вас немає» чи «Сталін би швидко навів порядок». Це світить про деструктивні процеси у колективній свідомості російського суспільства, спричинені у тому числі непослідовністю та незавершеністю політики десталінізації. Пересічний російський громадянин уявляє Й. Сталіна як якогось героя, переможця Другої світової війни, хоча насправді це був банальний диктатор та злочинець. Ця підміна понять виникла на благодатному ґрунті бажання протиставити себе колективному Заходу, на підґрунті якогось незрозумілого реваншизму після поразки у холодній війні та розпаду СРСР.

Наразі ця риторика лунає на тимчасово окупованих територіях України та може справити негативний вплив на свідомість врізливої до впливів української учнівської та студентської молоді. Тож завдання сучасної української школи – максимально об'єктивно та достовірно відобразити події періоду десталінізації в українській історії та навчити

молоде покоління критично ставитися до інформації, вміти перевіряти факти та протидіяти російським фейкам не лише стосовно особи Й. Сталіна, а й стосовно усього радянського періоду історії України.

Мета дослідження – визначити особливості перебігу процесів десталінізації в Українській РСР та запропонувати нові прийоми їх викладання у сучасній українській школі.

Реалізувати дану мету покликані такі **завдання дослідження**:

1. Охарактеризувати сучасний стан наукової розробки проблематики десталінізації в Українській РСР та визначити джерельну базу дослідження;
2. визначити характерні риси десталінізації в Українській РСР;
3. на основі аналізу сучасних шкільних підручників та програми з історії України виявити методологічні здобутки та прорахунки у процесі викладання теми «Україна в умовах десталінізації».

Об'єктом дослідження є процес десталінізації 1953-1964 рр. в СРСР.

Предметом дослідження є особливості десталінізації в Українській РСР та її вивчення у шкільному курсі історії.

Хронологічні межі дослідження визначаються періодом від смерті Й. Сталіна та початку десталінізації до її завершення, а саме 1953 – 1964 рр.

Територіальні межі дослідження – територія Української РСР у її післявоєнних кордонах, включаючи АР Крим, приєднану до УРСР у 1954 році.

Методи дослідження. Робота побудована з дотриманням принципів історичного дослідження: об'єктивності, історизму, системності, цінності в історії.

У процесі написання дипломної роботи було використано загальнологічний метод: аналіз та синтез – було проведено аналіз

історичних документів, вивчено наукову літературу на тему роботи та поєднані їх різні частини для отримання загальної картини; і дедукція - деякі висновки були зроблені шляхом логічного переходу від загальних посилок до висновку у окремих випадках; деякі загальні висновки з цієї проблеми були зроблені на основі приватних посилок; порівняння – було виявлено протиріччя, пов'язані з різними точками зору дослідників у тому роботах; узагальнення – було виділено та узагальнено наявні факти в історичних документах та науковій літературі.

Також було використано спеціально-історичні та традиційні методи: історико-порівняльний – було проведено порівняльний аналіз розвитку польської та угорської криз, їх впливу на подальший розвиток країн, а також самого Радянського Союзу; ретроспективний – було реконструйовано події у Радянському Союзі після смерті Й. Сталіна, XX з'їзд та його підсумки для Української РСР на основі наукової літератури та історичних документів.

Наукова новизна одержаних результатів. Систематизовано новітню наукову літературу, присвячену різним аспектам десталінізації в Українській РСР, охарактеризовано особливості висвітлення теми «Україна в умовах десталінізації» у сучасних українських шкільних підручниках, запропоновано розробку практичного заняття з теми: «Феномен українського шістдесятництва».

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути впроваджені у закладах освіти різних рівнів у процесі викладання курсів Новітньої історії України, політичної історії, історії становлення та розвитку руху опору тоталітарному режимові в Україні тощо. Матеріали дослідження та розробка практичного заняття рекомендуються до впровадження у ЗЗСО під час вивчення теми «Україна в умовах десталінізації». Крім того, фактичний матеріал та джерела можуть бути використані під час проведення тематичних виховних, позакласних заходів, тощо.

Публікації. За результатами дослідження було видано статтю: Методика викладання проблем десталінізації в Українській РСР у сучасній українській школі. *Магістерські студії*. Вип. XXII. Івано-Франківськ, 2022 (подано до друку).

Робота складається із вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури та одного додатку.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія та стан наукової розробки проблеми

Під час роботи над дослідженням були використані передусім праці українських істориків періоду незалежності України, починаючи з 1991 року. Адже тема досить політично чутлива і напрацювання радянського періоду не відповідають сучасним підходам та є неактуальними у межах даного дослідження.

У контексті досліджень особливостей періоду десталанізації в Україні одним з перших імен варто згадати відомого українського історика В. Барана. На початку 90-х років у своїй праці «Україна після Сталіна: нарис історії 1953 – 1954 рр.» він дав загальну характеристику процесу десталінізації в Україні. У більш пізніх своїх працях, серед яких зокрема монографія «Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи» [22], науковець систематизував розрізнені дослідження та публікації та здійснив узагальнення з проблематики періоду десталінізації в Україні. У цих працях автор дає визначення поняття «десталінізація», здійснив її періодизацію, з'ясував причини початку процесу та охарактеризував перебіг подій під час кожного з трьох етапів десталінізації (1953–1956, 1956–1961 і 1961–1964 рр.).

Серед досягнень В. Барана можна відмітити такі: удосконалення періодизації десталінізації в Україні (багато дослідників не вважали перший етап десталінізаційним, В. Баран таки зміг довести, що він таким був), дослідження конкретних форм, методів, проявів десталінізаційної політики (охарактеризував процеси реабілітації та повернення в Україну колишніх оунівців) [22, с. 46], продемонстрував на конкретних прикладах суперечливість та непослідовність політики десталінізації в Україні.

В. Баран одним із перших дійшов закономірного висновку про те, що десталінізація хоч і мала величезне значення в історії українського суспільства, але суті тоталітарної радянської системи усе таки не змінювала, більше того, М. Хрущов усіляко намагався дистанціюватися від імені та діянь Й. Сталіна, хоча саме на міжвоєнний період припадають успіхи у його кар'єрі партійця.

У спільній монографії В. Барана та В. Даниленка «Україна в умовах системної кризи 1946–1980-і рр.» [21] підіймається питання реалізації хрущовських надреформ. Автори зробили спробу системного аналізу усього післявоєнного періоду в історії України, досить ґрунтовно підійшли до питання передумов та причин десталінізації. Також відслідкували взаємозалежність відставки М. Хрущова та процесу згортання політики десталінізації.

Відомий український історик О. Бажан також має ряд напрацювань у галузі проблематики десталінізації в Українській РСР. Більшість з них опубліковані у вигляді статей, але вони мають важливе значення. Перш за все нас цікавлять публікації, присвячені загальній характеристиці перебігу десталінізаційних заходів в Україні, зокрема «Процес десталінізації в Україні» [19], еволюції карально-репресивної система часів М. Хрущова, зокрема «Процес десталінізації та зміни в діяльності карально-репресивних органів в Україні» [20], глибинним процесам у національно-культурній свідомості українського населення, а саме «Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х – 1960-ті рр.» [16] та їх конкретні прояви, зокрема «Протестні акції населення Української РСР у другій половині 1950 - на початку 1960-х рр.: причини, інструментарій, діапазон» [18]. Цінність досліджень О. Бажана полягає у тому, що він активно використовував архіви репресивних органів та фактично вперше надав адекватну статистику процесу реабілітації, передусім це кількість

спецпоселенців та статистика їх звільнення та нормативно-правову базу, відповідно до якої і відбувалися згадані процеси.

Вважаємо доцільним виділити в окрему категорію дослідження, які здійснили спробу соціально-історичного аналізу сприйняття процесу десталінізації в українському соціумі. Такою є монографія О. Бажана та Ю. Данилюка «Опозиція в Україні: друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.» [15]. Ця праця якраз демонструє ставлення українців до Й. Сталіна та радянського режиму, реакцію на десталінізаційні заходи кримських татар та колишніх в'язнів таборів, та багато іншого.

Суто політичну лінію перетворень епохи десталінізації в Українській РСР досліджував В. Тимцуник, у результаті чого світ побачила його монографія «Реформування системи влади та державного управління в Україні 1953-1964 рр.» [43]. Дослідник приділив багато уваги культурі особи Й. Сталіна та непослідовності процесу його розвінчування. Цікавими є його висновки щодо суспільної думки з приводу конкретних явищ або подій – смерть Й. Сталіна, справа проти Л. Берії, новий економічний курс Г. Маленкова, та ін.

Дослідження, присвячені реабілітації жертв сталінського тоталітарного режиму були доповнені й розвинуті в публікаціях Л. Місінкевича «Реабілітація наукової та творчої інтелігенції в другій половині 50 – 60-х роках ХХ століття» [37], В. Пристайка «Як починалась реабілітація» [40], Л. Авраменка «Про політичну реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» [14] та ін.

Нарешті, плеяду таких визначних дослідників десталінізації доповнює ім'я видатного українського історика – Ю. Шаповала. У його доробку є кілька праць, що є цікавими для нас у межах даного дослідження. Перша з них – «Емблематична доповідь Микити Хрущова» [45], у якій автор фундаментально досліджує не лише саму доповідь М. Хрущова та її значення в українській та світовій історії, а й аналізує політико-ідеологічний контекст її появи. Також Ю. Шаповал цікавився

особистістю М. Хрущова, має кілька публікацій енциклопедичного характеру про цю історичну постать [47]. У праці «Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії» [46] ще у далекому 1993 році Ю. Шаповал робить висновок про можливу реінкарнацію радянського тоталітаризму шляхом формування у медійному просторі образу «націоналістичної загрози, яка ототожнюється з природним прагненням народів колишнього СРСР самоідентифікуватись і створити власну державність» [46, с. 311 – 312].

Серія публікацій видатного українського історика С. Кульчицького під назвою «Спроби реформ: 1956 – 1964» [33 – 35] є одним з найповніших та найбільш ґрунтовних аналітичних праць стосовно глибинних реформаторських процесів в Україні в епоху десталінізації. Кульчицький визнає, що десталінізація почалася з подачі М. Хрущова як спосіб усунути політичних опонентів, але переросла у безпрецедентну для радянського тоталітаризму акцію, яка заклала підвалини критичного ставлення до рішення вождя. З позицій сьогодення ми бачимо усю поверховість та незавершеність перетворень, які не торкнулися підвалин тоталітаризму, але в умовах післявоєнного СРСР це були заходи революційного рівня та мали вони довгострокові наслідки.

Більш вузькі аспекти процесів десталінізації досліджував П. Киридон, зокрема еволюцію номенклатурних методів управління у період десталінізації та інші дослідження реформування керівних структур Української РСР періоду десталінізації [29 – 32].

Окрему групу праць становлять дослідження опозиційного руху в Україні у період десталінізації, зародження та діяльності шістдесятників або окремих його представників. Серед них можна назвати монографію О. Бажана, Ю. Данилюка «Опозиція в Україні: друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.» [15], публікацію Г. Гучко «Феномен шістдесятництва як

вияв української ідентичності» [25] та Л. Шевченко «Хрущовська «відлига» в культурних процесах» [48].

Специфіка теми дослідження вимагає, окрім наукової літератури, аналізу наявних шкільних підручників з історії України для 11 класу. Автором опрацьовані підручники рівня стандарту та профільного рівня [49 – 54]. Усі вони відповідають міністерській програмі з історії України для 11 класу та включають розділ «Україна в умовах десталінізації». У межах цього розділу представлені параграфи, присвячені суспільно-політичному, соціально-економічному та культурно-духовному розвитку українського суспільства в зазначену епоху. Окрема увага приділяється культурним проблемам за діяльності шістдесятників.

Таким чином, бачимо постійний науковий інтерес до десталінізаційних процесів в Українській РСР з боку українських істориків. Особливо цінними є дослідження діяльності комісій з реабілітації жертв сталінських репресій та дослідження архівів спецслужб на предмет перебігу процесів звільнення спецпоселенців та їх подальшої долі.

1.2 Джерельна база дослідження

Усі джерела з цієї теми поділяються на офіційні та особисті. Серед офіційних джерел найбільший інтерес у дослідників викликають історичні документи цього періоду. У 1990-ті роки. було опубліковано велику кількість нових архівних документів, які стосуються суспільно-політичної історії 1950-х років. Практичну цінність мають матеріали, опубліковані в журналі «Известия ЦК КПРС», що виходив із 1989 по 1991 роки. На його сторінках були цікаві документальні свідчення тієї епохи. Довгоочікуваним є опублікування доповіді Н.С. Хрущова «Про культ особистості та його наслідки», що пролунав на XX з'їзді КПРС [9], що стало великою подією в історичній науці. Також у журналі

розміщено стенограми різних засідань ЦК КПРС, листи громадських діячів у ЦК партії та ін.

Цікавою є збірка документів, видана у 2000-х роках. «Реабілітація: як це було» [10; 11]. У тритомному виданні розміщено документи Президії ЦК КПРС та інші матеріали. Під час роботи над дослідженням було використано перший том, який охоплює період березень 1953 – лютий 1956 р., період радянської історії після смерті Й. Сталіна і до XX з'їзду КПРС, на якому вперше було засуджено культ особи Й. Сталіна. У цьому збірнику розміщено документи з реабілітації репресованих з політичних мотивів громадян СРСР, містить перелік реабілітаційних документів початку 1950-х рр., показує механізм прийняття рішень та боротьбу навколо них.

Опублікований у 2000 році збірник «Україна в XX столітті (1900 – 2000): збірник документів та матеріалів» також містить ряд важливих документів. Серед них фрагмент доповіді Першого секретаря ЦК КПУ М. Підгорного XX позачерговому з'їзду КП України про плани розвитку господарства на семирічку [4], який демонструє економічну політику в Українській РСР часів десталінізації. «Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР, 19 лютого 1954 р.» [12] ілюструє зміни у територіально-адміністративному устрої Української РСР, коли фактично наша держава остаточно сформувалася у своїх сучасних кордонах. Також збірник містить «Резолюцію Республіканської конференції з питань культури української мови» [5], який свідчить про послаблення курсу русифікації в республіці.

До особистих джерел відноситься мемуарна література та спогади, що належали колишнім лідерам партії та держави, відповідальним працівникам партійного та державного апарату, представникам творчої інтелігенції. Мемуари тією чи іншою мірою суб'єктивні, оскільки кожен учасник тих подій описував їх зі своєї позиції. Але спогади учасників

дозволяють їх очима подивитися на події, що відбувалися, дізнатися багато нового і цінного, такого, чого немає в офіційних джерелах періоду десталінізації в Українській РСР. Особливо цінними є мемуари безпосередніх учасників подій 1953–1956 рр., які на собі відчули зміни, що відбувалися. У роботі використано мемуари М. Хрущова «Спогади – час, люди, влада» [13], які видавалися у 4 книгах. У своїх мемуарах М. Хрущов від першої особи розповідає про найважливіші історичні події, що відбувалися на території колишнього СРСР: громадянську війну, перехід від капіталізму до соціалізму, Велику Вітчизняну війну, повоєнний час, перебудову сільського господарства, культури, промисловості, освіти, управління державою та ін. У контексті теми дослідження автора особливо зацікавила друга книга, оскільки саме у ній описуються події після смерті Й. Сталіна, розвінчування культу особистості та XX з'їзд. Але до мемуарів М. Хрущова слід ставитися з обережністю, оскільки він був схильний перебільшувати свої досягнення.

Також під час роботи над дослідженням були використані фрагменти спогадів колишнього Першого секретаря ЦК КП України П. Шелеста про одне засідання політбюро ЦК КПРС [8]. В них описані кулуарні бесіди під час засідання політбюро, дискусія з приводу використання у партапараті української мови та потреби українізації загалом.

Окрема категорія джерел це ті, які дають змогу дослідити зародження та діяльність руху шістдесятників та окремих його представників.

Перш за все це праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» [3], у якій автор проаналізував національно-культурну політику радянської влади в Україні. З марксистських позицій він довів, що комуністична партія діяла з позицій великодержавного шовінізму та далеко відійшла від поглядів В. Леніна. У праці прозвучав заклик до

повернення до ленінських принципів національної політики, а все, що відбувалося у його час – суперечить корінним інтересам українського народу.

Виступ Івана Світличного на вечорі пам'яті Василя Симоненка [2] в Київському медінституті у 1963 році також є цікавим для дослідження. Серед іншого, він виголошує у цій промові багато програмних ідей для української культури та гіркий присмак розчарування від XX з'їзду КПРС, після якого було так багато очікувань демократизації у суспільстві і так багато втрат для української інтелігенції.

У збірнику «Алла Горська: Червона тінь калини: листи, спогади, статті» [1] уміщено джерела особового походження, які дають уявлення про непересічну особистість видатної діячки української історії, про риси її характеру та волелюбність думок.

Таким чином, документи, мемуарна література та публіцистика дають можливість спробувати неупереджено, через призму часу поглянути на події того часу, які відіграли величезну роль у подальшому розвитку Української держави, про успіхи десталінізації та про її «підводні камені».

РОЗДІЛ 2

ДЕСТАЛІНІЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР

2.1 Зміни у суспільно-політичному становищі республіки

Смерть Й. Сталіна у 1953 році поклала початок загостренню кризи радянського тоталітаризму та спричинила гостру боротьбу між представниками центрального керівництва. Тимчасовим компромісом у боротьбі за політичне лідерство стало так зване «колективне керівництво» [22, с. 61]. Фактично це був своєрідний триумвірат, який складала найвпливовіші посадовці свого часу – Г. Маленков, очільник Ради Міністрів Радянського Союзу, М. Хрущов, секретар ЦК партії та Л. Берія, міністр внутрішніх справ. Останній користувався шаленим впливом на усі силові структури та відповідно становив найбільшу загрозу для партійного керівництва. У тому ж 1953 році Л. Берія був звинувачений у шпигунстві та розпалюванні міжнаціональної ворожнечі, засуджений та розстріляний наприкінці 1953 року. Його політичне усунення та фізичне знищення посилило позиції партійного апарату у системі влади [33, с. 102].

У вересні 1953 року М. Хрущов був обраний Першим секретарем ЦК КПРС та започаткував реформування політичного устрою СРСР, фактично розпочавши процес десталінізації, який передбачав не лише розвінчування культу особи Й. Сталіна, а й знищення таких його проявів як режим особистої влади, застосування масового терору, існування потужного репресивного апарату, гіпертрофованого ідеологічного контролю.

Дослідники виділяють три етапи десталінізації [46, с. 215]. Перший охопив період з весни 1953 р. до початку 1956 р. Другий – 1956 – 1961 рр. та проходив під знаком XX з'їзду КПРС. Третій – з 1961 р. до осені 1964 р. і пов'язаний з XXII з'їздом КПРС, на якому не лише з новою силою пролунала критика «культу особи», а й були розкриті

злочини активних соратників Й. Сталіна, зокрема Л. Кагановича, В. Молотова, Г. Маленкова, К. Ворошилова [44, с. 81].

У першу чергу зміни торкнулися судової системи. З осені 1953 року вироки у справах репресованих за поданням Генпрокурора отримав право переглядати Верховний суд СРСР [19, с. 469]. Навесні 1954 року було реструктуризовано і саме міністерство внутрішніх справ, зокрема з'являється нова структура – Комітет державної безпеки, який вивели зі складу міністерства. Цей орган уже не мав таких широких повноважень у галузі внутрішньополітичного контролю та розшуку, але діяв він уже більш самостійно, принаймні не координувався міністерством внутрішніх справ. Це істотно знизило державний статус органів держбезпеки та політичний вплив відповідних посадовців.

Із системи органів МВС-КДБ повністю вилучили судові повноваження, які вони мали до цього етапу. Восени 1953 року на найвищому законодавчому рівні було прийнято рішення про ліквідацію так званих «інструментів терору» [20, с. 435] – військових трибуналів та особливої наради при МВС СРСР, яка свого часу могла виносити вироки навіть заочно. Підвищувалася роль прокурорського нагляду. Замість внутрішньої прокуратури МВС-КДБ у системі Прокуратури СРСР створили спеціальний відділ для контролю за діяльністю правоохоронних органів.

Наступними заходами десталінізації стала реабілітація жертв репресій, яка розпочалася з вересня 1953 р. Однак, після перегляду деяких справ, реабілітували лише окремих партійних, державних діячів і членів їх сімей. Говорити про масові звільнення незаконно репресованих громадян можна починаючи лише з травня 1954 року, після прийняття постанови Ради Міністрів СРСР «Про перегляд кримінальних справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, що утримуються в таборах, колоніях і тюрмах МВС СРСР і знаходяться в засланні на поселенні» [38]. Вона передбачала створення центральних та місцевих

комісій, які були наділені особливими правами та повноваженнями для проведення реабілітації та звільнення одразу у тюрмах, концтаборах та спецпоселеннях. За неповних два роки діяльності спеціальних комісій з реабілітації, а їх налічувалося 26, та вищих органів влади, які затверджували їх рішення, свободу повернули близько 15 тисячам громадян СРСР, з них 1801 особа повністю реабілітована. Наприкінці 50-х років ХХ століття органами КДБ УРСР було переглянуто справи 5,5 млн. осіб, які перебували на обліку в репресивних органах. 58 % з них було знято з обліку, тобто підозрювані фактично були реабілітовані. Але реабілітації не підлягали особи, звинувачені у «націоналізмі» [41, с. 68].

Сам образ та поняття десталінізації асоціюється передусім з постаттю М. Хрущова та його славнозвісною промовою на ХХ з'їзді Комуністичної партії у 1986 році. Саме з неї розпочалося «розвінчання культу особи Сталіна» [9, с. 128; 6, с. 160], викриття і засудження масових репресій. Очевидним є той факт, що засуджувались лише зовнішні прояви тоталітарної системи, а не базові засади командно-адміністративної системи, які й спричинили можливість існування одноосібної влади. Але для свого часу це був досить рішучий крок, який спричинив значний вплив на політичний та морально-психологічний стан радянського соціуму та дав життя серйозним зрушенням у суспільному житті.

Рішення ХХ з'їзду КПРС сприяли юридичній та громадській реабілітації цілої плеяди партійних, державних та військових діячів України, зокрема С. Косіора, П. Постишева, В. Затонського, Й. Якіра, Ю. Коцюбинського, П. Любченка. Крім того українська культура повернула до своїх лав ряд відомих діячів – М. Куліша, Г. Косинку, Д. Фальківського, І. Микитенка, А. Еллана (Блакитного), В. Чумака та ін. [48, с. 137] загалом за період з 1956 по 1959 рр. було повністю реабілітовано 250 тис. осіб (щоправда переважно посмертно), додому повернулись десятки тисяч в'язнів ГУЛАГу [10; 11]. Крім цього,

починаючи з 1956 року в СРСР почали розглядатися можливості реабілітації незаконно репресованих за національною ознакою – тобто репресованих народів, зокрема греків, болгар, німців, кримських татар.

Розвінчування сталінізму продовжилося у 1961 році під час XXII з'їзду КПРС, на якому був проголошений курс на відновлення законності та розширення «соціалістичної демократії» [7, с. 391]. У цих гаслах простежується спроба партійного керівництва виправдати існуючу тоталітарну систему та звинуватити у її злочинах самого лише диктатора, називаючи їх «сталінськими викривленнями» [7, с. 392]. На думку М. Хрущова, справжній соціалістичний устрій мав довести свою перевагу над капіталізмом. У цьому контексті пропагувалася ідея нарощування промислового та сільськогосподарського виробництва з метою «залишити далеко позаду нинішній загальний обсяг промислового виробництва США» [13, с. 165].

Процес лібералізації радянського суспільства мав непересічне значення для політичної та морально-психологічної атмосфери в Україні [14, с. 46]. Незважаючи на усі недоліки та непослідовність десталінізації, початковий її період став для України періодом припинення масового терору, що очевидно становило найбільшу загрозу нації. Також змінились підходи до процесу русифікації – вона сповільнилася та стала не такою агресивною. Кількість українців у керівних органах Української РСР значно зросла, їх представництво у всесоюзних органах управління також стало більш вираженим. У червні 1953 року керівником республіканської партійної організації уперше було обрано українця – О. Кириченка [22, с. 157].

Тенденція до українізації спостерігалася у партійному керівництві республіки, у державному апараті. Це стосувалося як вищої, так і середньої ланки управління. Українська партійна еліта також зміцнила свої позиції у союзному центрі. Ряд українських партійних діячів, підтримавши М. Хрущова, дуже швидко просувалися по кар'єрним

сходинах, що не могло не справити позитивний вплив на загальну репутацію Української РСР у структурі СРСР [8, с. 165]. Не дарма, саме на цей період припадає така епохальна подія як передача Кримської області до складу Української РСР [12, с. 156 – 157].

Десталінізація сприяла розширенню прав союзних республік у рідних сферах політичного життя. Починаючи з 1953 року за три роки у місцеве підпорядкування в Україні було переведено тисячі підприємств та організацій [31, с. 82]. Це збільшило бюджет республіки більш ніж у два рази. У 1957 році значно розширилась юридична компетенція республіки, яка отримала право вирішувати питання обласного, крайового адміністративно-територіального поділу, були прийняті громадянський, карний та процесуальний кодекси. Трохи пізніше розширились і «фінансово-бюджетні повноваження, права поточного та перспективного планування, матеріально-технічного забезпечення, будівництва, використання капіталовкладень» [23, с. 111].

У Радянському Союзі в цілому, та в Українській РСР зокрема почався процес перебудови державного апарату. У виконавчих органах усіх рівнів тільки за два роки (1955 – 1956 рр.) ліквідували майже 5 тисяч структурних підрозділів, організацій та установ (майже 100 тисяч посад адміністративно-управлінського апарату) [30, с. 25]. Паралельно з цим процесом відбувалось розширення складу і прав місцевих органів влади, у результаті, кількість депутатів місцевих рад в Україні зросла приблизно на 60 тисяч [32]. Також відбувались зміни у їх функціональних обов'язках.

Таким чином, десталінізація поклала початок ряду перетворень в Українській РСР, зокрема у структурі та переліку повноважень керівних органів влади, партійних осередках, судовій системі та місцевих органах влади. Попри суперечливість та поверховість десталінізації, Україна покращила своє політичне становище, а масові репресії населення припинилися.

2.2 Спроби реформування економіки

У середині 50-х років ХХ століття Україна стала однією із важливих ланок єдиного народногосподарського комплексу СРСР. Республіка перетворилася на потужну металургійну і паливну базу, один із найрозвиненіших районів машинобудування. Однак, паралельно із зростанням індустріальної потужності, що базувалось на екстенсивному методі ведення господарства, в Україні поглиблювалися і дедалі більше проявлялися негативні тенденції, зокрема помітне відставання від провідних західних країн у якісних показниках – затратах матеріальних та трудових ресурсів. Крім того все більш помітним ставало диспропорційне та безсистемне моделювання економіки України, очевидне перенасичення її промисловими підприємствами, а також зниження темпів зростання продуктивності праці в промисловості [34, с. 120].

Українська економіка потребувала рішучих кроків – впровадження досягнень науково-технічного прогресу, реорганізації структури, технології та менеджменту виробництва. Також гостро стояло питання забезпечення населення товарами першої необхідності та підвищення загального рівня якості побуту.

М. Хрущов здійснив спробу модернізації командно-адміністративної економіки СРСР шляхом децентралізації керівництва. Малось на увазі розширення господарських прав союзних республік та відповідне скорочення управлінського апарату. У лютому 1957 року було прийнято рішення ліквідувати більшість галузевих міністерств та організувати замість них територіальні ради народного господарства – раднаргоспи. Зокрема, в Українській РСР було створено 11 таких раднаргоспів, які до кінця року вже контролювали переважну більшість промислових підприємств [46, с. 215].

Така система управління мала ряд позитивних наслідків – сприяла поліпшенню розподілу праці та її кооперації у межах економічного регіону, прискорилось формування виробничої та соціальної інфраструктури, більш повно та раціонально стали використовуватися місцеві ресурси. Але, що більш важливо, ця система давала змогу Україні проводити більш чітку незалежну економічну політику [4, с. 389 – 390].

Але разом з тим ця реформа породила ряд нових негативних явищ. Вона була неспроможна забезпечити єдність технічної політики, гальмувала впровадження нової техніки та зберігала фактичне централізоване планування. У 1962 році було здійснено укрупнення раднаргоспів аж до республіканського рівня, також було зорганізовано нову державну структуру – Вищу Раду народного господарства СРСР – але і це аж ніяк не врятувало ситуацію [29]. Централізм як основний принцип діяльності адміністративно-командної системи нікуди не подівся та отримав нове життя.

Особливу увагу М. Хрущов приділяв реформуванню сільського господарства, намагаючись підвищити його ефективність, не змінюючи основ радянської колгоспної системи. У середині 50-х років ХХ століття, завдяки пріоритетності його розвитку, сільське господарство нарешті стало рентабельним [43, с. 148]. Зростання обсягів сільськогосподарського виробництва було зумовлене рядом факторів, зокрема посиленням матеріальної зацікавленості колгоспників за рахунок підвищення закупівельних цін, створенням умов для розвитку особистого господарства, здійсненням часткового переходу від жорсткого планування до поєднання його з відносною самостійністю колгоспів та радгоспів, зміцненням матеріально-технічної бази сільського господарства, підвищенням освітнього рівня керівників сільськогосподарського виробництва.

Але, в умовах командно-адміністративної економіки, керівництво не змогло втримати високі темпи нарощування виробництва у галузі сільського господарства, адже реформи мали непослідовний характер. У 1955 – 1956 рр. зменшилися розміри присадибного господарства колгоспників, введено грошовий податок на громадян, які тримали худобу у містах та селищах [46, с. 302].

Але найбільшої шкоди сільське господарство України зазнало внаслідок впровадження трьох так званих «надпрограм» М. Хрущова [35, с. 91]. Першою з них стала програма освоєння цілинних земель Казахстану та Сибіру (1954 рік). Вагому частину матеріальних та трудових ресурсів у цьому проєкті забезпечила саме Українська РСР, що завдало шкоди її власній галузі. З 1954 по 1956 роки з України на постійну роботу на цілинних землях виїхало приблизно 100 тис. фахівців та механізаторів. До 1961 року колгоспи та радгоспи Казахстану отримали від України майже 90 тис. тракторів та іншої сільськогосподарської техніки [27, с. 13]. Наслідки цієї надпрограми на рівні Радянського Союзу можливо і можна вважати позитивними, але для української економіки це однозначно був відчутний удар.

Друга славнозвісна надпрограма М. Хрущова з вирощування кукурудзи стала провальною у всіх сенсах, вона абсолютно не виправдала затрачених на неї ресурсів та була стовідсотково збитковою для усіх без винятку республік Радянського Союзу [47, с. 440]. Враховуючи значну частку сільськогосподарського виробництва в українській економіці, саме Українська РСР прийняла на себе основний удар цієї програми.

Третя надпрограма стосувалась тваринництва, її метою була не раціоналізація виробничого процесу, а банальні перегони з США – М. Хрущов так сформулював її мету: «у найближчі роки наздогнати США з виробництва м'яса, масла і молока на душу населення» [13, с. 246]. Ця гонка для України не була підкріплена якісними зрушеннями в

організації тваринництва, а тому призвела лише до виснаження вже наявних технічних та трудових ресурсів, внаслідок чого у 1964 році почався спад виробництва продукції тваринництва.

Таким чином, життєво необхідні для України економічні реформи хоч і сприяли підвищенню рівня промислового та сільськогосподарського виробництва, але по суті не змінювали командно-адміністративну систему господарювання, нарощування, як і раніше, забезпечувалося за рахунок екстенсивних методів господарювання, що виснажувало матеріально-технічні та трудові ресурси Української РСР.

2.3 Поява опозиційного руху в Україні

Смерть Й. Сталіна та курс на десталінізацію у суспільно-політичному житті сприяв пробудженню національно-орієнтованих сил у сфері культури, науки, літератури [45, с. 86]. Послаблення ідеологічного тиску дало змогу українській інтелігенції скористатися ситуацією та почати більш вільну творчість.

Початком цього процесу можна вважати публікацію у 1955 році статті О. Довженка «Мистецтво живопису і сучасність», на сторінках якої автор закликає «розширювати творчі межі соціалістичного реалізму» [48, с. 138], фактично стимулюючи вільний творчий пошук українських митців. Услід за цією публікацією вийшли ряд творів, так званого «розширеного трактування методу соціалістичного реалізму», серед них: «Вир» Г. Тютюнника, «Дикий мед» Л. Первомайського, поема В. Сосюри «Мазепа», повісті О. Довженка «За ширмою» та «Третя рота» [25, с. 177].

Атмосфера лібералізації політичного життя дала змогу українцям поставити на порядок денний культурно-національні вимоги. У контексті проблематики чистоти української мови було перевидано «Словник української мови» Б. Грінченка [5]. Започатковані процеси

реабілітації дали змогу повернути в українську культуру імена багатьох письменників та поетів, раніше безпідставно засуджених та із забороненою творчістю. Спеціально створені комісії виявили та опублікували твори О. Досвітнього, М. Ірчана, М. Куліша та багатьох інших у межах видання «Антологія української поезії» та збірника «Революційні поети Західної України» [16, с. 147]. Ті реабілітовані письменники та поети, яким вдалося вижити, поступово долучалися до республіканського літературного життя, їх твори та біографії почали публікуватися у газетах і журналах [37].

Десталінізація та лібералізація як її результат дали поштовх до культурно-національного відродження українського народу, до відновлення творчого пошуку, сприяли піднесенню національної гідності та самосвідомості, відновленню та примноженню морально-духовних ресурсів до подальшої боротьби за незалежну Україну [24, с. 52]. Апогей цих явищ припав на кінець 1950-х – початок 1960-х років ХХ століття, у цей час активізувалася українська книговидавнича галузь. Частка книг, виданих українською мовою, дуже швидко зросла, що свідчить про відповідний запит у суспільстві. Але, нажаль, це явище виявилось тимчасовим.

Яскравим явищем періоду хрущовської відлиги є шістдесятництво. Воно охоплювало не лише сферу культури, а мало більш широку підтримку та важливе суспільне значення. Дослідники цього явища погоджуються, що його поява пов'язана з активізацією діяльності нового покоління суспільних діячів та діячів культури, політична свідомість яких формувалася у період падіння культу особи Й. Сталіна. Система цінностей шістдесятників включала в себе нетрадиційні для радянської людини скептицизм, гуманізм, культ свободи самовираження, індивідуалізм та космополітизм культурних уподобань [25, с. 177].

Українські шістдесятники – Ю. Мушкетик, Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський, М. Руденко – збирали на

своїх поетичних вечорах не просто купку зацікавлених, а тисячі небайдужих та свідомих слухачів. Активно включилися у роботу такі літературні критики як І. Світличний, Є. Верстюк, І. Дзюба, які на своїх лекціях підняли українське літературознавство на новий рівень. Активно почала відроджуватися галузь українського кінематографа, тут знаковими є такі імена: Л. Осик, С. Параджанов, Ю. Ілленко. Усі інші галузі науки та культури теж відчували цей новаторський поштовх, дуже багато нових імен та знакових праць спостерігаємо у галузі історії, археології, мистецтвознавстві, та ін. [48, с. 138]. Ці діячі гуртувалися не лише один з одним, до них долучалися молоді вчені, вчителі, студентство – рушійні сили майбутніх політичних змін.

Досить знаковою виявилася така подія на міжнародній арені як придушення національно-демократичного руху в Угорщині у 1956 році. В українському культурно-національному просторі звучали протести проти таких дій в Угорщині, а також спричинили виникнення руху опору проти посилення русифікації. Цей рух мав суто легальні форми виявлення, зокрема протести, демонстрації, петиції [36, с. 276].

Позитивні зрушення періоду десталінізації, нажаль, носили тимчасовий характер, було лише питанням часу, коли демократизація почне згортатись. Завершенням хрущовської «відлиги» вважаються зустрічі М. Хрущова з інтелігенцією [40, с. 16]. Зокрема, такою стала зустріч з мистецькою інтелігенцією 8 березня 1963 року, після якої представники апарату на місцях розпочали кампанію цькування шістдесятників. Виявами цього цькування були звинувачення на зборах творчих спілок у «формалізмі», «космополітизмі», відході від «марксизму-ленінізму» і т.д. [48, с. 141]. Після цих закидів стали обмежуватися публікації письменників та поетів у провідних літературних журналах та газетах.

Такі утиски змусили шістдесятників обирати форму поведінки – деякі з них повернули свою творчість у русло офіційної пропаганди,

деякі змушені були відійти від соціально на національно значущої проблематики [42, с. 54]. Але значна частина шістдесятників не змогла примиритися з таким станом речей і перенесла свою діяльність у підпілля та продовжила фактичну конфронтацію з офіційною владою. На цьому підґрунті у першій половині 60-х років було організовано самвидав, для друку та розповсюдження заборонених літературних творів [15, с. 86]. Таким чином шістдесятники змогли продовжити свою роботу та знаходити прихильників, в основному серед представників інтелігенції. З часом, крім літератури, так почали розповсюджуватися політико-публіцистичні твори, що стало свідченням зародження політичної течії у середовищі шістдесятництва [18, с. 190].

Робота самвидаву стала не лише однією з форм дисидентського руху, а й поклала початок політизації руху опору в Україні. Саме його засобами були створені перші нелегальні політичні організації та об'єднання, зокрема Український національний комітет та Об'єднана партія визволення України [21, с. 169]. Саме в цей час розпочинається політична діяльність молодого адвоката Л. Лук'яненка, який у 1959 році зробив спробу організувати Українську робітничо-селянську спілку, метою діяльності якої був вихід України зі складу СРСР. У січні 1961 року його та ще кількох прибічників було заарештовано та засуджено, спочатку до розстрілу, а потім цей вирок було змінено на 15-річне позбавлення волі. Усього за період з 1954 по 1959 роки в Україні було заарештовано більш ніж 2 тисячі дисидентів, переважно із західних регіонів [17].

Отже, теоретично десталінізація мала стати якісно новим, більш ліберальним етапом у житті усього Радянського Союзу, за Української РСР як його складової. Вона дійсно мала ряд позитивних зрушень, припинення репресій та зростання ролі республіки у межах СРСР. Але на практиці тоталітарна система була не готова до дійсно якісних змін, що і проявилось у боротьбі з вільнодумством шістдесятників та у

переслідуванні дисидентів. Результатом цієї політики стало повернення до неосталінізму та перехід української опозиції у глибоке підпілля.

РОЗЛІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

3.1 Робота з історичними джерелами періоду десталінізації в Українській РСР на уроках історії

Володіння методами та прийомами роботи з історичними джерелами на уроках історії у 11 класі сучасних українських закладів загальної середньої освіти є одним з обов'язкових навичок молодого українця. Джерела періоду десталінізації в Українській РСР досить різноманітні і за типами, і за походженням. Тому здобувачі мають володіти не лише широким спектром методик їх аналізу, а й відповідним рівнем розвитку критичного мислення, адже джерела радянської епохи настільки ідеологізовані, що створені ними міфи ми будемо спростовувати у свідомості пересічних громадян ще не одне десятиліття.

У підручнику В. Власова та С. Кульчицького рівня стандарту розділ II присвячений періодові десталінізації в Українській РСР [50, с. 69 – 106]. Розділ насичений фрагментами історичних джерел як офіційного походження, наприклад витяг з програми КПРС 1961 року [50, с. 65], так і особового походження, наприклад фрагмент спогадів політв'язненої Оксани Юрчук [50, с. 66], які відображають абсолютно інший бік дійсності та створюють у здобувачів відчуття дисонансу, що є надзвичайно дієвим мотиватором розвитку критичного мислення, пошуку відповідей, додаткової інформації, нестандартного погляду на вже відомі факти. Також автори наводять фрагмент спогадів І. Дзюби про поняття «шістдесятники» [50, с. 82] як його бачили та розуміли самі учасники опозиційного руху.

Крім того, кілька фрагментів джерел присвячені заснуванню та діяльності Клубу творчої молоді «Сучасник» [50, с. 87], який став об'єднано-координаційним центром на початковому етапі діяльності

шістдесятників та мав неабияке значення у відродженні культурно-національних надбань українського народу.

Особливістю цього підручника є також використання зображальних джерел, зокрема карикатур та агітаційних плакатів відповідного періоду. Для вивчення радянського тоталітарного режиму це є надзвичайно актуальним. Наприклад карикатури із сатиричного журналу «Перець» [50, с. 72] відображають безглузді економічні реформи М. Хрущова. Ці зображення покликані не лише проілюструвати ставлення населення до реформаторського таланту М. Хрущова, а й несуть більш глибокий сенс, віднайти який допомагають проблемні питання, уміщені в підручнику.

Крім того, В. Власов та С. Кульчицький у підсумкових завданнях до параграфу використовують такий цікавий вид джерела як анекдот [50, с. 80]. Для радянського періоду це дійсно досить показовий вид джерела, це був чи не єдиний спосіб висловити свою думку, висміяти дії керівників СРСР. Рівень критичного мислення та здатність до аналізу та порівняння здобувачів у 11 класі закладів загальної середньої освіти дозволяє швидко використовувати цей вид джерела та продовжувати таким чином не лише закріплювати фактичний матеріал, а й поглиблювати навички роботи з нестандартним історичним джерелом та навички різнорівневої критики джерела.

Підручник В. Власова та С. Кульчицького для профільного рівня має усі ті ж самі джерела, що і для рівня стандарту, та доповнений додатковими у кожній категорії, зокрема це і виступ М. Хрущова на XX з'їзді [49, с. 72], і агітаційні плакати хрущовської доби [49, с. 74], фотознімок політув'язнених жінок на роботі в копальнях [49, с. 75], спогади І. Світличного [49, с. 94] та Л. Лук'яненка [49, с. 96 – 97].

Крім класичного застосування під час комбінованого уроку, робота з історичними джерелами на уроках історії має насправді широкий спектр форм, методів, прийомів саме через велику кількість

різновидів історичних джерел для періоду десталінізації в Українській РСР. Мова йде про уроки, присвячені практичній роботі з історичними джерелами – практичні або лабораторно-практичні заняття.

Програма Міністерства освіти і науки України з історії України та всесвітньої історії для закладів загальної середньої освіти визначає практичні заняття як обов'язковий елемент кожного розділу програми. «Вони можуть відбуватися в різних формах: як на окремій ланці уроку – для вивчення нового матеріалу, узагальнення, закріплення тощо, так і протягом усього уроку – лабораторно-практичне заняття» [28, с. 6].

Робота з історичним джерелом або кількома джерелами може проводитися і в позаурочний час, але результати такої діяльності обов'язково мають бути презентовані під час уроку у бідь-якій зручній формі. «Організація лабораторно-практичних занять передбачає певну динаміку, яка полягає у збільшенні в кожному наступному класі лабораторної (обсяг, складність, характер і види джерел) і практичної (урізноманітнення способів діяльності) складової, ступеня самостійності учнівства (від виконання роботи за допомогою вчительки/вчителя за докладною інструкцією до самостійного виконання за загальним завданням)» [39, с. 147]. За основними видами діяльності практичні роботи поступово змінюють свій характер від описових і частковоаналітичних до переважно аналітичних.

Підручник рівня стандарту авторства Сорочинської Н. та Гісем О. містить цікаве практичне заняття з теми: «Входження Кримської області до складу УРСР: міфи та реальність» [52, с. 77 – 79]. Учням пропонується заздалегідь опрацювати нормативну базу входження Криму до складу Української РСР та інтернет-ресурси, які демонструють думки українських та закордонних експертів з приводу цієї події. Безпосередньо під час уроку у груповій формі здобувачі презентують результати своєї роботи. Підручник презентує основні

джерела до цього заняття, але бажано, щоб учні самостійно доповнили цей перелік під час підготовки до уроку.

Програма історії України для 11 класу рекомендує проведення практичного заняття на тему «Феномен українського шістдесятництва» [28, с. 94], орієнтовну розробку якого і вміщено у наступному підрозділі.

3.2 Розробка уроку на тему: «Феномен українського шістдесятництва»

Тема: Феномен українського шістдесятництва.

Мета заняття:

- формування знань про рух шістдесятників в українській культурі;
- розвиток уміння формулювати власні думки про процеси в українській культурі 1953 – 1964 рр. та підбирати аргументи;
- ознайомитися з творами провідних діячів-шістдесятників та сформулювати про них власну думку;
- виховувати почуття патріотизму та особистої гідності.

Обладнання: підручник, ноутбук та проектор, фільм «Шістдесятники», фото історичних діячів, картки із завданнями.

Тип уроку: практичне заняття

Поняття та терміни: лібералізація, русифікація, нонконформізм, культурний плюралізм, соціалістичний реалізм, ідеологія, пропаганда, опозиція, шістдесятники, Український національний фронт.

Основні дати та події:

1959 р. – утворення Української робітничо-селянської спілки (УРСС)

поч. 1960-х рр. – заснування клубу творчої молоді «Сучасник» у Києві

1961 р. – арешт членів УРСС

Персоналії: В. Симоненко, А. Горська, В. Стус, Л. Костенко, І. Драч, Л. Танюк, С. Параджанов, І. Світличний, І. Сверстюк.

Очікувані результати: за результатами заняття учні повинні:

- знати дати, пов'язані з темою заняття;
- розуміти значення понять, вміти пояснювати та застосовувати їх на практиці;
- знати представників руху шістдесятників та коротко характеризувати їх діяльність;
- сформулювати власне ставлення до опозиційного руху періоду десталінізації.

Хід уроку

1. Організаційний момент

2. Мотивація навчальної діяльності

Питання до класу: Який вплив мала десталінізація на літературно-мистецьке життя в Українській РСР?

3. Актуалізація знань здобувачів

Питання до класу: Назвіть прізвища поетів та письменників-шістдесятників, відомих вам з уроків української літератури.

4. Вивчення нового матеріалу

Перегляд фрагменту документального фільму

«Шістдесятники».

Покликання:

https://www.youtube.com/watch?v=VcU3NmQc52w&feature=youtu.be&fbclid=IwAR1sHROp0mF2tUzIW4AkAiuDdamA1CJKq5EoUtLEOrwOY1v_xgqE38sMzxQ

Аналіз історичних джерел

Джерело № 1

Леся Танюк. Щоденник:

«Якось одного чудового дня сиділи ми у великій залі інституту, осіб п'ятдесят-шістдесят, аж раптом відчиняються двері й заходить

великий гурт екстравагантних молодих людей: художники! Привела їх Алла Горська. Висока, коси хвилями, білий светр, сині брюки спортивного крою. Дуже голосна, життєрадісна – умить усе переінакишила, і за кілька хвилин ми вже говорили про необхідність розвивати мистецтво української театральної афіші, про повернення до джерел і традицій, про необхідність рівнятися на самих себе, на Бойчука і Курбаса, бути гідними наших поетів (всі ті, хто розстріляний), які вже тоді звучали. Власне, з цього приходу і почався справжній Клуб творчої молоді. Художники-нонконформісти принесли із собою дух активного бунту, заперечення старих догматів і форм. А було їх у малярській секції, яку очолила Алла, досить багато, понад двісті чоловік! У клубі вирували пристрасті, – вечори, дискусії, поїздки Україною з метою вивчення і збереження пам'яток архітектури, театральні вистави, розробки десятків проектів.

Потім почалася навала кіношників, протоптали стежки до Клубу молоді поети, прозаїки, журналісти, історики, актори київських театрів, комсомольські та партійні працівники. І саме завдяки численній перевазі загону художників набула практичного сенсу основна ідея Клубу творчої молоді – об'єднати молоді творчі сили Києва, вирвати з-під влади. З березня – квітня 1960 р. Клуб заявив себе по всіх усядах. Алла була душею Клубу, його мотором та організатором».

Терміни і поняття:

Нонконформізм – незгода, у більш широкому значенні активне несприйняття загальноприйнятого ладу, норм, цінностей, традицій або законів.

Завдання до документу № 1.

Зі слів автора, назвіть та опишіть «осередок українського культурного життя».

Джерело № 2

Зі спогадів Михайлини Коцюбинської:

«Невеличке помешкання Івана Світличного в Києві на Уманській, 35 стало осередком інтенсивного духовного життя, неофіційним Клубом творчої молоді. Тут почували себе як удома Василь Симоненко й Іван Драч, Опанас Заливаха й Алла Горська, Іван Дзюба і Юрій Бадзьо, Галина Севрук і Василь Стус, Ігор Калинець і Василь Голобородько. Тут ми відкривали для себе Плужника, Антонича, Зерова. Тут вітали кожен паросток нонконформістського українського мистецтва. Тут знайшов свій духовний дім Василь Симоненко – Світличний був його першим критиком і порадником, пускав у світ його захлявні твори. Тут, у цій хаті, записувався на плівку Симоненків “Злодій” та інші поезії, завдяки чому його голос зберігся для нащадків. Тут усі вони знаходили теплу усмішку, підбадьорливе слово, життєдайний духовний (та й не лише духовний!) харч, невибагливу, але безвідмовну ночівлю. Тут було зібрано практично все, що видавали в той час, книжки, здавалося, от-от витіснять господарів із хати. Та вільне крісло для душевної розмови знаходилося завжди. Тож в історії української культури значення цих по-життєйському надто скромних, якщо не сказати вбогих за сучасними стандартами, але духовно багатих пенатів важко переоцінити.

Не володіючи ораторським хистом, Світличний якимось непомітно й ненав'язливо опинявся в центрі кожної культурної акції. Сам читав, здається, все вартє уваги і прилучав до цього інших. Пізніше у відкритому листі Миколі Бажанові з табору писав, що ця нестримність читацьких інтересів була чи не найголовнішим криміналом, за який його було засуджено. Був носієм небезпечного знання. Те, що відкривалося йому, умів зробити надбанням інших.

У своїй передмові до збірки “Серце для куль і для рим” Іван Дзюба зауважив, що Світличний ішов до українського патріотизму не так від національного сантименту та емоцій, як від загальнолюдських гуманістичних понять і цінностей. Поділяю цю думку. Йванова українськість була якась спокійно-самозрозуміла, без декларацій.

Перекладати українською Ронсара чи Бодлера це й було ділове утвердження багатючих можливостей української мови без захоплення її солов'їністю. Патріотизм не як гасло, а як робота, як дихання».

Виступи учнів (індивідуальне домашнє завдання):

1. Коротка історична довідка про Івана Світличного (2 хв.)
2. Коротка історична довідка про Аллу Горську (2 хв.)

Завдання до документу № 2:

Чому саме І. Світличного називали душею осередку шістдесятників?

З яких причин шістдесятники називали справжнім патріотизмом інтелектуальні розмови?

Чим загрожувала діяльність шістдесятників тоталітарній системі?

Користуючись джерелом, опишіть Аллу Горську та Івана Світличного. Як до них ставились сучасники?

Джерело № 3

Лесь Танюк. Щоденник:

«Восени 1962 р. ми – А. Горська, В. Симоненко і я – були призначені від київського клубу творчої молоді до складу комісії, яка розслідувала злочини сталінського періоду порушення законності. Очевидці й реабілітовані, що поверталися з таборів, вивели нас на можливе місце єжовських та беріївських розстрілів. Це ліс навпроти селища Биківня під Києвом, де ми справді знайшли ці жахливі сліди – вимиті з ґрунту черепи, простріляні кулями. Серед них і дитячі, кістяки, рештки одягу. Представники районної влади, до якої ми звернулись за роз'ясненнями, заборонили нам у це лізти, бо тут, мовляв, стояв німецький концтабір.

Це неправда. Це розстріли радянського періоду. Концтабір був у Дарниці. А там, у Биківні, німецьких поховань і розстрілів не було. Це засвідчили старожили. Вони ж і підтвердили, що німці, увійшовши до Києва, відразу влаштували тут показові розкопи за участі міжнародних

представників Червоного Хреста, щоб задемонструвати звірства більшовиків. Про це було і в газетах періоду окупації. Існує документальне підтвердження цього і в закордонних виданнях, звичайно, з антирадянською скерованістю. Неупереджена ексгумація здатна підтвердити чи заперечити дані, зібрані нами й передані до Київського міськвиконкому як офіційний “Меморандум” Клубу творчої молоді. Відразу ж після того Меморандуму на кожного з нас трьох, які його підписали, почався тиск, який межував з кримінальним».

Завдання до документу №3.

Які злочини розслідувала комісія у Биківні?

Охарактеризуйте суспільно-політичне життя, послуговуючись цитатами з джерела.

Що ви зрозуміли про «Меморандум» та яке його значення?

Джерело № 4

Зі спогадів Надії Світличної:

«Було дуже цікаве життя у той час у Києві, – Клуб творчої молоді я застала ще тоді, коли приїздила в гості до Івана, а коли переїхала в 1964 році, його якраз тоді розганяли. Я застала ще останній вечір Шевченка в березні в Жовтневому палаці – то був надзвичайний вечір. Алла Горська робила тоді на нього запрошення. Воно складалося гармонікою п'ять на п'ять частин, і на кожній частинці було написано назву якогось твору або якась цитата Шевченка, і коли перегорталося останню сторінку, то поряд виходило два записи, тобто на двох сторіночках, але вони опинялися поряд. І було таке: Караюсь, мучуся, але не каюсь, а поряд: В сім'ї вольній, новій. Потім ті запрошення відразу ж, навіть вже того вечора, і пізніше, під час обшуків, вилучали, але в мене воно збереглося. Програма була дуже цікава: був тільки Шевченко. На відміну від сьогоднішніх балакунів, там ніхто ніяких доповідей не виголошував, ніхто не читав своїх творів, а тільки Шевченка, і то три поеми: “Сон”, “Кавказ” та “І мертвим і живим.”.

Читав Пономаренко. Враження було надзвичайне. Атмосфера була просто наелектризована, і коли власті, які, звичайно ж, там були, відчули, що це може закінчитися не знати чим і що ці люди понесуть з собою з Жовтневого палацу. Такий мовчазно наелектризований зал був, і слова: “Раби, підніжки, грязь Москви, варшавське сміття ваші пани.” і так далі. Реакція була вибухова.»

Завдання до документу № 4.

Розкажіть про вечір Шевченка, що ви дізналися з джерела?

Хто і у якій формі робив запрошення на цей вечір?

Знайдіть цитату про атмосферу, яка панувала на тому вечорі.

Джерело № 5.

Зі спогадів Галини Севрук:

«У той час КТМ став і тривалий час був Академією духовності, пізнання і практичної діяльності серед загальної атмосфери задухи сталінського режиму. Передувала виникненню Клубу хрущовська відлига. Лише ця подія створила умови, коли стало можливим говорити те, про що ми звикли мовчати. І хоча це також була облуда, та все ж вона мала форму лібералізму. Поверталися в'язні, розпочалась реабілітація. Мені раптом розкрились очі: як можна бути художником України і не знати української мови, літератури, історії, мистецтва. Я знала, що ці дисципліни у вищих закладах інститутів та в школах не викладались. Шоковий стан опанував суспільством. Більша частина не хотіла перевчатися, легше було залишатись на звичних позиціях. А я вже не могла і не хотіла, я вже бігла вперед, спотикаючись і падаючи ледве не на кожному кроці. Постійні баталії вдома, на роботі і на вулиці. Я перейшла на жахливий суржик. Наді мною сміялись, та я вперто не відступала.

Іван Світличний (по-справжньому світла людина) весь час підтримував мене і як людину, і як митця. КТМ нас об'єднав, але й поза Клубом ми спілкувалися, радились, навчалися. 60-ті роки вважаю

найпрекраснішими, найчарівнішими і найбільш творчими роками цілого життя. Була тоді постійно щаслива, ніби купалась у сонячному промінні. Я не ходила, а літала, окрилена потужною високою духовністю Івана Світличного. Він відкрив для мене нове життя, нові дороги в мистецтві. І не тільки для мене. Біля Івана постійно роїлись поети, письменники, художники. Ми озирнулись навколо і побачили тверезими очима те болото і багно, у якому бездумно і безініціативно перебували весь час по війні. Повсякденно було живе спілкування, творча думка нуртувала.

Ми робили вечори політв'язнів (вечір Курбаса, Куліша), ми створили Вертеп і з колядками ходили на Різдво до наших однодумців, друзів, і не тільки до них.

Вечір Івана Франка, що ми його організували в одній з університетських аудиторій, особливо запам'ятався, бо після закінчення вечора хтось організував смолоскипи, які запалили, і, співаючи українських пісень, рушили всім гуртом до пам'ятника Іванові Франку. Вулиці були вже темні, і тільки наша жива і світла колона лякала перехожих, що, як щури, тікали від нас. Дух сталінізму ще довго димовою завісою застилатиме очі пересічного громадянина.

А ми тим часом дістались пам'ятника І. Франка і вже там влаштували справжній концерт. Тоді ще нас не розганяли – не мали вказівки.

1963-1965 роки. М. Ю. Брайчевський розпочав у Спілці художників читати лекції з історії України для вільної аудиторії (поки що 2-3 лекції). Читав українською мовою. Приміщення не могло вмістити всіх бажуючих. Пізніше Спілка заборонила ці лекції. Поступово на нас почали тиснути вищі інстанції, забирали приміщення, забороняли вечори. Ми відступали поволі. Переходили здебільшого на приватний спосіб спілкування. Хрущовська відлига закінчувалась.

Нами зацікавився КДБ. Викликали, допитували. Особливо їх нервувала Алла Горська. Дочка директора кіностудії імені Олександра Довженка мала б бути лояльною до КДБ, натомість вона тримала себе з ними зухвало і незалежно. Також російськомовна, як і я, Алла була жертовно безоглядна. Аби навчитись української мови, я влаштувала у своїй майстерні уроки мови. Викладала Надія Світлична – прекрасна вчителька, добра і вірна подруга. Алла, я та Люда Семикіна ходили вечорами на уроки і, як школярки, писали диктанти. Загалом це тріо – Алла, Люда і я – проявило себе досить гучно кілька разів. Були співавторами вітража, по якому славнозвісний ректор Київського університету академік Швець (так він називав себе) топтався власними ногами – у злобі й переляку. Топтався по вже розбитому, розкиданому і знищеному вітражу.»

Завдання до документу № 5.

Про які нові аспекти діяльності КТМ ви дізналися?

Як авторка називає період «хрущовської відлиги»?

На основі наведених у джерелі свідчень визначте яке значення мала діяльність «Сучасника»?

Джерело № 6.

Зі спогадів Є. Сверстюка:

«Наше покоління формували різні середовища. Художники почали малювати те, чого раніше вони не малювали і що раніше ніяк не могло стати предметом їхньої творчості. У поетів почала з'являтися якась свіжість і свобода. Паралельно розвивалася критика – у той час вона була дуже важливою. Люди чекали буквально кожного слова. Тогочасна критика була не так глибокою, як гострою. Однак якби хтось мене спитав, чи виступили в той час критики з якимись новими ідеями, то я б сказав, що в той час найважливіше завдання полягало в тому, щоб відкрити заборонені й спрофановані цінності.»

Завдання до документу № 6.

Яке значення, на думку автора, мала тогочасна літературна критика?

Підсумкове завдання.

Базуючись на вивчених документальних свідченнях, сформулюйте та обґрунтуйте тезу, яка розкриває феномен шістдесятництва в українській культурі періоду десталінізації.

5. Підсумки уроку.

Отже, сьогодні ми побачили феномен українського шістдесятництва так би мовити зсередини, мовою документів та думками її безпосередніх діячів та учасників.

6. Домашнє завдання.

Опрацювати матеріал підручника.

Підготувати есе на одну з тем:

1. Шістдесятники у моєму сприйнятті.
2. Причини виникнення руху шістдесятників.
3. Вплив шістдесятників на пробудження української ідентичності.
4. Значення шістдесятництва для української культури.

ВИСНОВКИ

Саме поняття «десталінізація» визначає головну рису цього періоду в історії Радянського Союзу та Української РСР зокрема. Культ цієї особи настільки глибоко проник в усі сфери суспільного життя, що процес його «розвінчування» передбачав не лише відмову від зовнішніх його проявів – таких як знищення пам'ятників та перейменування вулиць, а й глибокі докорінні зміни перш за все у владних структурах та карально-репресивних органах, як основного інструменту діяльності та існування сталінізму.

Для Української РСР десталінізація означала трансформацію структури керівних органів влади, перегляд та відповідне звуження сфери їх повноважень. Починаючи згори, ці перетворення охопили також середню управлінську ланку та місцеві органи влади. Були переглянуті повноваження судів та наявні судові провадження, скасовано діяльність військових трибуналів та особливої наради при МВС, у результаті чого припинилися політичні репресії. За результатами амністії скоротилась чисельність політв'язнів, при чому це скорочення було дуже значним – з 30% до приблизно 2% у 1959 році. Для України це мало величезне значення, адже рух опору на її території існував навіть у найтяжчі часи сталінізму. Процес реабілітації жертв сталінського режиму не був простим, він був суперечливим та незавершеним, у партії існували різні погляди на ці процеси, адже керівництво не бажало докорінних змін тоталітарної системи, але сам його початок означав необхідність політичних перетворень та дав можливість дещо лібералізувати суспільно-політичне життя в Україні.

У процесі боротьби за верховенство у комуністичній партії М. Хрущов зміг усунути найнебезпечніших противників – Л. Берію та Л. Кагановича. Для Української РСР це мало результатом збільшення кількості українців у керівних партійних структурах усіх рівнів. У цей

час можна говорити про певну децентралізацію управління, союзні керівні органи отримали більш широкі повноваження, що у цілому позитивно позначилось на суспільно-політичному житті України та сприяло зміцненню ролі Української РСР у політичній структурі усього Радянського Союзу.

У галузі економічних перетворень період десталінізації для України також був більш, ніж насиченим. Це час реалізації так званих хрущовських «надпрограм». Оскільки вони стосувались сільського господарства, Українська РСР була активною їх учасницею та їх наслідки сильно позначились на українській економіці. Усього було запроваджено три над програми – освоєння цілинних земель Казахстану, кампанія з вирощування кукурудзи та перегони зі США у галузі тваринництва. Усі три програми об'єднує одне – нереалістичні завдання. Ці програми не несли якісь новаторські ідеї господарювання чи впровадження у виробництво найновіших досягнень науки та техніки. Фактично методи лишались екстенсивними, виснажували українську економіку, Українська РСР втрачала сільськогосподарську техніку та трудові ресурси (зокрема передаючи їх на освоєння цілинних земель), а рівень виробництва мала показувати якщо не зростаючий, то хоча б на тому ж рівні.

Деякі позитивні зрушення в економіці цього часу все ж були – наприклад децентралізація управління економікою, створення системи раднаргоспів сприяло більш раціональному менеджменту, розподілу техніки та робочої сили та поглибленню економічної спеціалізації регіонів республіки.

У суспільно-культурному житті Української РСР результатом політики десталінізації стала поява нового покоління письменників, поетів, митців та громадських діячів, які мали яскраво виражену громадську позицію, відрізнялись вільнодумством та постійними пошуками нових творчих форм. Ця епоха дала українській культурі ряд

визначних імен – А. Горська, Л. Костенко, І. Драч, І. Світличний, В. Стус, Л. Лук'яненко та багато інших. Ці діячі заклали ідеологічні підвалини для появи та діяльності майбутнього українського опозиційного руху. Теоретично десталінізація мала стати якісно новим, більш ліберальним етапом у житті усього Радянського Союзу, та Української РСР як його складової. Вона дійсно мала ряд позитивних зрушень, припинення репресій та зростання ролі республіки у межах СРСР. Але на практиці тоталітарна система була не готова до дійсно якісних змін, що і проявилось у боротьбі з вільнодумством шістдесятників та у переслідуванні дисидентів. Результатом цієї політики стало повернення до неосталінізму та перехід української опозиції у глибоке підпілля.

Завданням сучасної історичної шкільної освіти є не просто засвоєння відповідних знань та навичок, а й формування у нового покоління українців розуміння глибинних історичних процесів радянського періоду загалом, та епохи десталінізації зокрема. Українська молодь має знати та усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями ХХ століття та сучасними політичними процесами в Україні. Вони мають знати, що дії сучасної Російської Федерації є результатом історичного розвитку Радянського Союзу, незавершеності перетворень часів десталінізації. Учні мають знати більше про український опозиційний рух радянського періоду, про форми і методи його боротьби, враховувати досвід боротьби за незалежність у своєму майбутньому професійному виборі. Особливо важливо в умовах гібридної війни уміти аналізувати найрізноманітніші джерела інформації, вміти протистояти засобам психологічного впливу. Це можливо за умови активнішого використання історичних джерел на уроках історії в 11 класі у межах практичних занять, які дадуть учням можливість самостійно опрацювати інформацію та сформулювати власну думку щодо історичних подій та окремих історичних постатей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Алла Горська: Червона тінь калини: листи, спогади, статті. Київ: Спалах ЛТД, 1996. 240 с.
2. Виступ Івана Світличного на вечорі пам'яті Василя Симоненка в Київському медінституті. Світличний І. Твори: поезії, переклади, публіцистика. К., 2012. С. 788 – 791.
3. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-518-110-6/966-518-110-6.pdf> (дата звернення: 20.08.2022)
4. З доповіді Першого секретаря ЦК КПУ М. Підгорного ХХ позачерговому з'їзду КП України про плани розвитку господарства на семирічку (17 січня 1959 р.). *Історія України: документи, матеріали*. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. С. 389 – 390.
5. З резолюції Республіканської конференції з питань культури української мови (Київ, 11 – 15 лютого 1963 р.). *Історія України: документи, матеріали*. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. С. 395.
6. Из постановлення ЦК КПСС «О преодолении культа личности и его последствий», 30 июня 1956 г. *Україна в ХХ столітті (1900 - 2000): збірник документів та матеріалів*. К.: Вища школа, 2000. С. 160.
7. Из програми Комуністичної партії Радянського Союзу, прийнятої ХХІІ з'їздом КПРС (1961 р.). *Історія України: документи, матеріали*. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. С. 391 – 392.
8. Из спогадів колишнього Першого секретаря ЦК КП України П. Шелеста про одне засідання політбюро ЦК КПРС. *Історія України: документи, матеріали*. К.: Видавничий центр «Академія», 2002. С. 165 – 166.

9. О культе личности и его последствиях: доклад первого секретаря ЦК КПСС тов. Хрущева Н. С. XX съезду Коммунистической партии Советского Союза. *Известия ЦК КПСС*. 1989. № 3. С. 128-170.
10. Постановление Президиума ЦК КПСС «Об амнистии». *Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы. В 3-х томах. Том 1.* Стр. 15. URL: <https://istmat.org/node/57746> (дата звернення: 20.08.2022).
11. Постановление Президиума ЦК КПСС «О трудовом стаже, трудоустройстве и пенсионном обеспечении граждан, необоснованно привлеченных к уголовной ответственности и впоследствии реабилитированных». *Реабилитация: как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы. В 3-х томах. Том 1.* Стр. 257 – 259. URL: <https://istmat.org/node/57934> (дата звернення: 20.08.2022)
12. Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР, 19 лютого 1954 р. *Україна в ХХ столітті (1900 – 2000): збірник документів та матеріалів.* К.: Вища школа, 2000. С. 156 – 157.
13. Хрущев Н. С. Воспоминания – время, люди, власть: в 4 т. М.: Московские новости, 1999. 2 т. 322 с.

Література

14. Авраменко Л. Про політичну реабілітацію жертв політичних репресій в Україні. *Історія в школі*. 2001. № 11-12. С 43-46
15. Бажан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). К.: Рідний край, 2000. 616 с.
16. Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х – 1960-ті рр. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 147-159.

17. Бажан О. Політичні репресії на Півдні України в часи «хрущовської відлиги».
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bazhan_Oleh/Politychni_represii_na_pivdni_Ukrainy_v_chasy_khruschovskoi_vidlyhy.pdf? (дата звернення: 22.08.2022)
18. Бажан О. Протестні акції населення Української РСР у другій половині 1950 - на початку 1960-х рр.: причини, інструментарій, діапазон. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2013. Вип. 1. С. 180-192.
19. Бажан О. Процес десталінізації в Україні (друга половина 50-х – початок 60-х років). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1996. Вип. 1. С. 469-480.
20. Бажан О. Процес десталінізації та зміни в діяльності карально-репресивних органів в Україні (50 - 60-ті роки ХХ ст.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2003. 8. С. 435-444.
21. Баран В. К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-ті роки). К.: Видавничій Дім Альтернативи, 1999. Т. 13. 303 с.
22. Баран В. К. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. 488 с.
23. Білокінь С.І. ХХ з'їзд КПРС на півсторічній відстані. *Україна ХХ століття: У 6 т.: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002)*. К.: Ніка-Центр, 2006. С. 100-111.
24. Брегеда М. Процес десталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953-1964 рр. Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2010. 187 с.
25. Гучко Г. Феномен шістдесятництва як вияв української ідентичності. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2013. Випуск 16. С. 177-185.

26. Даниленко В. Політичні зміни в СРСР і Україні в період Хрущовської «відлиги». *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 14. С. 3-17.
27. Десятов Д. Микита Хрущов як головний персонаж політичних анекдотів свого часу. *Історія в школі*. 4. С.12-16.
28. *Історія України. Всесвітня історія. 6 – 11 класи: Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 04.09.2022)
29. Киридон П. В. Еволюція номенклатурних методів управління в умовах тоталітаризму післявоєнної доби (на прикладі Української РСР). URL: <http://usj.udpu.edu.ua/article/view/146418> (дата звернення: 03.09.2022)
30. Киридон П.В. Керівні структури Української РСР на зламі пост сталінських десятиліть. *Історична пам'ять*. 2017. Випуск 36. С. 17 – 30.
31. Киридон П.В. Рішення XX з'їзду КПРС як визначальний чинник інституціоналізації партійно-державної номенклатури Української СРС в умовах десталінізації. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2011. №18. С. 81-86.
32. Киридон П. В. Роль партійно-державної номенклатури Української РСР на останньому етапі хрущовської десталінізації (перша половина 1960-х років). URL: <http://usj.udpu.edu.ua/article/view/130418> (дата звернення: 03.09.2022)
33. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956-1964). *Український історичний журнал*. 1998. № 2. С. 102-114.

34. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956-1964). *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 120-131.
35. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956-1964). *Український історичний журнал*. 1998. № 4. С. 91-102.
36. Майборода О., Шаповал Ю., Гарань О. та ін. Політична історія України. XX ст.: у 6 т. Київ: Генеза, 2003. Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002). 696 с.
37. Місінкевич Л. Реабілітація наукової та творчої інтелігенції в другій половині 50 – 60-х роках ХХ століття. URL: http://old.univer.km.ua/statti/misinkevych_l.l._reabilitatsiya_naukovoyi_ta_tvorchoyi_intelihentsiyiv_druhiy_polovyni_50_-_60-kh_rokakh_khkh_stolittya_.pdf (дата звернення: 23.08.2022)
38. Подкур Р. Органи державної безпеки СРСР у процесі реабілітації середини 1950-х років. URL: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/15/1/22.pdf> (дата звернення: 23.08.2022)
39. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
40. Пристайко В. Реабілітація жертв сталінізму. *Історія в школах України*. 2001. № 1. С. 12-16
41. Пристайко В. Як починалась реабілітація. *Початок десталінізації в Україні (до 40-річчя закритої доповіді М. Хрущова на ХХ з'їзді КПРС)*. К.: Інститут історії України НАН України, 1997. С. 66-74.
42. Тевікова О. В. Десталінізація 1953–1964 років в Україні та її вплив на суспільний світогляд. *Історична пам'ять*. 2012. Вип. 27. С. 52–59.
43. Тимцуник В. Реформування системи влади та державного управління в Україні (1953-1964 рр.). К.: Вид-во НАДУ, 2003. 400 с.
44. Траверсе О. Політичне лідерство та керівництво доби «ліберального» тоталітаризму в СРСР. К.: ІП і ЕНД, 2010. 268 с.

45. Шаповал Ю. Емблематична доповідь Микити Хрущова. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Вип. 10: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки*. К.: Ніка-Центр, 2006. С. 86-89.
46. Шаповал Ю. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ: Наукова думка, 1993. 349 с.
47. Шаповал Ю. Хрущов Микита Сергійович. Енциклопедія історії України. К.: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т-Я. С. 440.
48. Шевченко Л. Хрущовська «відлига» в культурних процесах. *Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії*. К.: Либідь, 1997. С.137 – 141.

Підручники

49. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (профільний рівень): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К.: Літера ЛТД, 2019. 288 с.
50. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. К.: Літера ЛТД, 2019. 256 с.
51. Даниленко В., Смольницька М. Історія України: рівень стандарту. К.: Генеза, 2019. 224 с.
52. Сорочинська Н., Гісем О. Історія України (рівень стандарту). Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. 240 с.
53. Струкевич О., Дровозюк С. Історія України (рівень стандарту). К.: Грамота, 2019. 240 с.
54. Турченко Ф.Г. Історія України: 11 клас. К.: Генеза, 2011. 400 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Недова Вікторія Вікторівна, учасниця освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

15.10.2022

Вікторія НЕДОВА